

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

УДК 37.013.45

О. Л. Караман

НАПРЯМИ І ЗМІСТ СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ

Одним з провідних засобів досягнення мети пенітенціарного процесу – виправлення і ресоціалізації засуджених – Кримінально-виконавчим кодексом України (КВК України) визначено соціально-виховну роботу [2, с. 4].

Тому важливим кроком для практичної організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими є теоретичне осмислення та розробка змісту і напрямів цього соціально-педагогічного феномену.

Напрями, зміст та технології педагогічної (освітньої та виховної) роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах розкривали у своїх працях С. Бадьора, О. Беца, П. Вівчар, В. Кривуша, В. Литвишков, А. Мітькіна, І. Парфанович, Г. Радов, В. Синьов та ін.); теоретичні і практичні аспекти взаємодії спеціальних виховних установ та різнопрофільних соціальних інституцій – В. Бадира, Л. Завацька, І. Зверева, П. Вівчар, В. Вітвіцька, М. Галагузова, С. Горенко, В. Дрижак, В. Жуков, Т. Журавель, С. Замула, О. Караман, В. Коваль, І. Ковальова, А. Капська, В. Лютий, В. Нікітін, В. Оржеховська, О. Пилипенко, В. Синьов, А. Смоктій, А. Сухов, О. Третяк, Н. Харченко, С. Харченко, С. Чебоненко, М. Фіцула та ін.

Метою цієї статті стало визначення змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими відповідно до визначених кримінально-виконавчим законодавством України напрямів.

Відповідно до ст. 123 КВК України «*Соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів та установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених*» [2].

Відповідно до КВК України основними *напрямами* соціально-виховної роботи із засудженими є:

- спеціально організоване всебічне *моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання* засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності [2, с. 65];
- участь засуджених у програмах диференційованого виховного впливу з урахуванням соціально-демографічних особливостей, ступеня

соціально-педагогічної занедбаності та потреб засуджених: «Освіта», «Професія», «Правова просвіта», «Духовне відродження», «Творчість», «Фізкультура і спорт», «Подолання алкогольної та наркотичної залежності», «Підготовка до звільнення» [3].

Передусім зазначимо, що зазначені вище складники виховної роботи – усебічне виховання та диференційований виховний вплив на засуджених – міцно переплітаються і змістовно доповнюють одне одного з тією тільки різницею, що усебічне виховання здійснюється з усіма засудженими колонії, а до певних програм диференційованого виховного впливу залучаються засуджені відповідно до їх соціально-демографічних, кримінально-правових та психолого-педагогічних особливостей, ступеня соціально-педагогічної занедбаності, потреб тощо.

Оскільки чинним кримінально-виконавчим законодавством чітко визначено напрями соціально-виховної роботи із засудженими, а зміст та науково-методичне забезпечення реалізації цих напрямів не визначається, перед нами стоїть завдання: розробити зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах у межах нормативно визначених напрямів.

Так, під *правовим вихованням* (перший напрям усебічного виховання) ми розуміємо сукупність виховних заходів, які спрямовані на формування в засуджених правильного розуміння призначення та сутності законів, стійкого переконання в необхідності їх дотримання, правомірної поведінки в період відбування покарання та після звільнення.

Основним змістом правового виховання неповнолітніх засуджених є: 1) пропаганда правових знань, роз'яснення сутності чинних законів України; 2) доведення справедливості та гуманності законів; 3) прищеплення поваги до законів, вимог режиму, правил внутрішнього розпорядку; сприяння вихованню навичок їх добровільного виконання; 4) ознайомлення засуджених з їх обов'язками і правами, роз'яснення необхідності суворого їх виконання; 5) розвіювання версій про непричетність до злочину та несправедливість кримінального покарання; 6) роз'яснення принципу незворотності покарання за скоєний злочин.

Програма диференційованого виховного впливу на засуджених «Правова просвіта» призначається для неповнолітніх засуджених із стійкою кримінальною спрямованістю через несформованість або деформованість уявлень про нормативну поведінку в суспільстві.

Другий напрям виховної роботи – *трудове виховання засуджених* – це система виховних заходів, які передбачають залучення засуджених до трудової діяльності з метою психологічної, практичної та моральної підготовки до участі в суспільно-корисній праці після звільнення.

Отже, змістом трудового виховання засуджених є: 1) психологічна підготовка засуджених до суспільно-корисної праці; 2) практична підготовка засуджених до трудової діяльності; 3) моральна підготовка засуджених до праці.

Психологічна підготовка до суспільно-корисної праці передбачає активізацію трудової мотивації засуджених, спонукання їх до діяльності, пробудженню в них інтересу до певної професії, фаху. Це досягається шляхом професійної орієнтації і працевлаштування засуджених із врахуванням індивідуальних особливостей, здібностей та уподобань особистості як в місцях позбавлення волі, так і після відбування покарання.

Практична підготовка до трудової діяльності полягає у передачі засудженим системи професійно необхідних теоретичних знань, умінь та навичок з певної професії; вихованні необхідної професійної та виробничої культури; утриманні належним чином робочого місця, інструментів, обладнання; умінні правильно використовувати матеріали та сировину, різні пристосування і готові вироби; формуванні в засуджених звички працювати. Цей вид підготовки здійснюється під час продуктивної праці у сфері матеріального виробництва, суспільно-корисній праці на території колонії (благоустрій, ремонт житлових, службових приміщень, школи, ПТУ тощо), праці з господарського обслуговування та самообслуговування, професійно-технічного навчання.

Моральна підготовка засуджених до праці передбачає цілеспрямовану та систематичну психологічну і практичну підготовку засуджених до праці, формування таких моральних якостей особистості, як усвідомлення суспільної та особистісної значущості праці, уміння бережно ставитись до суспільної та колективної власності, що загалом складає таке інтегроване поняття, як «сумлінне ставлення до праці».

У межах трудового виховання реалізується й програма диференційованого впливу на засуджених «Професія», що передбачає залучення до неї засуджених, які не мають певної професії або спеціальності.

Наступний напрям виховної роботи – *моральне виховання* засуджених – визначається нами як система різноманітних виховних заходів, спрямованих на виявлення й нейтралізацію негативних моральних якостей, етичних переконань, поглядів, звичок та прищеплення засудженим загальнолюдських гуманістичних цінностей, ідеалів добра, правди, справедливості, совісті, людської честі, тобто формування духовної особистості.

За таких міркувань основним змістом морального виховання повинно стати: 1) моральна освіта, що полягає в озброєнні засуджених знаннями про норми моралі нашого суспільства, освітленні та розробці раціональних способів доведення етичних категорій до свідомості засуджених; 2) формування переконань, при якому необхідно досягти усвідомлення засудженими моральних норм суспільства, зробити їх переконаннями особистості; 3) формування моральних почуттів, тобто перетворення знань та переконань засуджених у навички та звички позитивної поведінки.

У межах морального здійснюється й релігійне виховання в колонії, під яким ми розуміємо систему методів і засобів впливу на людину з

метою засвоєння основних законів релігійної моралі та ставлення до життя відповідно до релігійних принципів, запобігання морально-психологічній деформації особистості засудженого, формування таких моральних почуттів, як милосердя, співпереживання, добропорядність, ввічливе ставлення до людей тощо.

Змістом релігійного виховання є: 1) позитивний вплив на почуття, поведінку, свідомість засуджених засобами проведення богослужінь та релігійних обрядів представниками різних конфесій; 2) забезпечення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії; 3) задоволення потреб віруючих засуджених у відправленні релігійних культів, користування предметами культу, придбання релігійної літератури; 4) використання діяльності служителів культу, перш за все, як засобу поглиблення виховного процесу, задоволення духовних потреб засуджених, надання їм соціально-психологічної підтримки.

Моральне та релігійне виховання засуджених міцно переплітається в межах програми диференційованого виховного впливу «Духовне відродження», яка має на меті підвищення значення духовних традицій і християнської культури в моральному вихованні, розвиток корисної ініціативи та творчих здібностей, запобігання морально-психологічній деформації, пов'язаній з позбавленням волі тощо.

Естетичне виховання засуджених (четвертий напрям виховної роботи) ми визначили як систему виховних заходів, спрямованих на формування творчо-активної особистості, яка спроможна сприймати, усвідомлювати, оцінювати красиве в житті, природі, мистецтві; творити за законами краси.

Основним змістом естетичного виховання засуджених ми визначаємо: 1) передачу естетичних і художніх знань; 2) формування естетичних потреб і почуттів, здібностей правильно розуміти і оцінювати красиве в навколишньому; 3) виховання естетичного смаку та ідеалів, які сприяють створенню у засуджених правильних уявлень про доцільність життя, соціально-значущих перспектив після звільнення; 4) залучення до художньо-естетичної діяльності та перетворення навколишнього середовища за законами краси і гармонії.

Немаловажним в естетичному вихованні засуджених є залучення їх до програми диференційованого виховного впливу «Творчість» з метою реалізації творчих потенціалів у різних видах мистецтва.

П'ятий напрям – *фізичне виховання* у виховній колонії – уявляє собою систему фізкультурно-спортивних та оздоровчих заходів, які проводяться із засудженими з метою укріплення здоров'я, розвитку фізичних сил і морально-вольових якостей, підтримки здорового способу життя, профілактики захворювань.

Змістом фізичного виховання в колонії є: 1) розвиток фізичної сили та витривалості в процесі заняття фізичною культурою; 2) удосконалення спортивних досягнень у певних видах спорту; 3) формування

переконання у дотриманні здорового способу життя; 4) виховання морально-вольових якостей під час змагань різного рівня.

Фізичне виховання здійснюється в межах програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Фізкультура і спорт», яка залучає всіх засуджених до фізкультури і спорту в залежності від фізичного здоров'я та спортивної підготовки.

Санітарно-гігієнічне виховання в нашому дослідженні – це сукупність виховних впливів, спрямованих на підвищення санітарно-гігієнічної культури осіб, позбавлених волі, прищеплення їм санітарно-гігієнічних навичок в побуті, на виробництві з метою попередження інфекційних захворювань.

Зміст санітарно-гігієнічного виховання передбачає: 1) санітарно-гігієнічну просвіту; 2) пропаганду санітарно-гігієнічних знань, умінь серед різних груп засуджених; 3) прищеплення всім засудженим навичок дотримання санітарно-гігієнічних норм і правил [1].

Таким чином, чітке визначення змісту основних напрямів виховної роботи з усіма неповнолітніми засудженими (правове, трудове, моральне, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання) у поєднанні з такими програмами диференційованого виховного впливу на засуджених, як «Правова просвіта», «Професія», «Духовне відродження», «Творчість», «Фізкультура і спорт», дозволить безпосереднім суб'єктам соціально-виховної роботи (навіть без педагогічної освіти) усвідомлено спланувати свою діяльність, наповнюючи зміст конкретними заходами виховного характеру [1; 3; 4].

Поняття «соціально-виховна робота», у якій змістовно виділяється й соціальна складова, потребує також додаткового визначення змісту *соціальної роботи* персоналу виховної колонії, без якої неможливе досягнення мети ресоціалізації (що буквально означає повторну соціалізацію (соціальний розвиток) особистості у взаємодії з соціальним середовищем).

Як було зазначено вище, суб'єктами соціальної роботи з неповнолітніми засудженими є персонал колонії та представники державних і недержавних органів, установ, організацій ресоціалізуючого середовища навколо виховної колонії.

Метою соціальної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарному закладі є організація взаємодії та співпраці між суб'єктами соціально-виховної роботи колонії та соціального середовища регіону і громади і на цій основі соціальний розвиток особистості неповнолітнього засудженого, що включає відновлення (або ж встановлення) соціального статусу, сімейних та корисних соціальних зв'язків, утворення умов для побутового та трудового влаштування після звільнення, інтеграції в суспільство повноправним громадянином.

Основним змістом щодо реалізації мети соціальної роботи з неповнолітніми засудженими є: 1) паспортизація колонії та соціального середовища громади й регіону для визначення їх ресоціалізуючого

потенціалу; 2) спільне планування та організація соціально-виховної роботи із засудженими на основі взаємодії між суб'єктами колонії та ресоціалізуючого середовища як у пенітенціарний, так і постпенітенціарний періоди; 3) установлення зворотного зв'язку та контролю діяльності суб'єктів соціально-виховної роботи в період постпенітенціарної ресоціалізації неповнолітніх.

Особливого значення набуває соціальна робота в останні 6 місяців перебування неповнолітнього засудженого в колонії, коли він бере участь у програмі диференційованого впливу «Підготовка до звільнення» («Повернення») та нього розробляється індивідуальна програма підготовки до звільнення.

Таким чином, соціально-виховна робота в сукупності її виховного та соціального складників комплексно впливає на успішність ресоціалізації особистості неповнолітнього засудженого.

Отже, охарактеризувавши напрями і зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах, маємо підстави для уточненого визначення досліджуваного нами поняття.

Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими у спеціальних виховних установах – це цілеспрямована діяльність персоналу виховної колонії та суб'єктів соціального середовища, що полягає у створенні освітньо-виховними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості неповнолітнього на основі інтеграції ресурсів особистості, колонії, громади, регіону і держави.

Характеристика змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими дозволила нам розробити конкретний зміст соціально-виховної роботи в межах її складників – виховної (правове, моральне, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання) та соціальної роботи.

У подальших наших дослідженнях вважаємо за доцільне більш докладно розкрити особливості неповнолітнього засудженого як об'єкта соціально-виховної роботи в умовах ізоляції та персоналу спеціальної виховної установи як суб'єкта соціально-виховної роботи, урахування яких підвищить ефективність соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях.

Список використаної літератури

1. Дрижак В. В. Пенітенціарна педагогіка : навч. посіб. / В. В. Дрижак. – Чернігів : Вид-во Чернігів. юрид. коледжу ДДУПВП, 2009. – 270 с. **2. Кримінально-виконавчий** кодекс України. – Х. : ПП «ІГВІНІ», 2007. – 96 с. **3. Положення** про порядок реалізації у виправних та виховних колоніях програм диференційованого виховного впливу на засуджених до позбавлення волі : наказ ДДУПВП від 17.06.2004 р. № 116. – К. : ДДУПВП, 2004. – 20 с. **4. Соціальна** та виховна робота з

неповнолітніми правопорушниками : [навч. посіб.] / О. С. Третьак, В. А. Бадира, О. І. Олійник, С. О.Чебоненко. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. – 228 с.

Караман О. Л. Напрями і зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими

У статті встановлено, що соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими – це цілеспрямована діяльність персоналу спеціальних виховних установ та суб'єктів соціального середовища, що полягає у створенні освітньо-виховними засобами сприятливих умов для ресоціалізації та подальшої інтеграції, соціалізації, усебічного розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості неповнолітнього на основі інтеграції ресурсів особистості, колонії, громади, регіону і держави. Визначено зміст основних напрямів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими – моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання; програм диференційованого виховного впливу на засуджених – «Освіта», «Професія», «Правова просвіта», «Духовне відродження», «Творчість», «Фізкультура і спорт», «Подолання алкогольної та наркотичної залежності», «Підготовка до звільнення».

Ключові слова: соціально-виховна робота, неповнолітні засуджені, ресоціалізація.

Караман Е. Л. Направления и содержание социально-воспитательной работы с несовершеннолетними осужденными

В статье установлено, что социально-воспитательная работа с несовершеннолетними осужденными – это целенаправленная деятельность персонала специальных воспитательных учреждений и субъектов социальной среды, которая заключается в создании образовательно-воспитательными средствами благоприятных условий для ресоциализации и дальнейшей интеграции, социализации, всестороннего развития, саморазвития и самореализации личности несовершеннолетнего на основе интеграции ресурсов личности, колонии, общины, региона и государства. Определено содержание основных направлений социально-воспитательной работы с несовершеннолетними осужденными – нравственное, правовое, трудовое, эстетическое, физическое, санитарно-гигиеническое воспитание; программ дифференцированного воспитательного воздействия на осужденных – «Образование», «Профессия», «Правовое просвещение», «Духовное возрождение», «Творчество», «Физкультура и спорт», «Преодоление алкогольной и наркотической зависимости», «Подготовка к освобождению».

Ключевые слова: социально-воспитательная работа, несовершеннолетние осужденные, ресоциализация.

Karaman O. L. Directions and Content of Social and Educational Work with Juvenile Criminals

It has been stated that social and educational work with juvenile criminals is a purposeful activity of the personnel of the specialized educational establishments and subjects of social environment, the main aspects of which include the creation of favourable conditions for resocialization, further integration, socialization, comprehensive development, self-development and self-actualization of the personality of a juvenile criminal based on the application of educational methods, as well as on the integration of the resources of the personality, penal establishment, community, region and state. The author defines the content of the major directions of the social and educational work with juvenile criminals (moral, legal, labour, aesthetic, physical, sanitary and hygienic education); and the programmes of differentiated educational influence on juvenile criminals, such as «Education», «Profession», «Legal Enlightenment», «Spiritual Revival», «Creativity», «Physical Education and Sport», «Overcoming Alcohol and Drug Addiction», and «Preparation for Release».

Key words: social and educational work, juvenile criminals, resocialization.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2014 р.

Прийнято до друку 30.01.2015 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.

УДК [37.013.42:615.015.6](053.6)

Н. А Литвинова

**ДИНАМІКА ЗМІН ЗГІДНО КОГНІТИВНОГО КРИТЕРІЮ
ТА ВІДПОВІДНИХ ПОКАЗНИКІВ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ
НЕСПРИЯТЛИВОСТІ ПІДЛІТКІВ ГРУПИ РИЗИКУ
ДО ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ РЕЧОВИН**

Пріоритетним напрямом державної політики у сфері освіти є оновлення змісту та форм організації навчально-виховного процесу. Адекватна реакція на процеси реформування загальної середньої школи, вимагає спрямувати виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів на забезпечення високого рівня здоров'я серед неповнолітніх, виховання свідомого, відповідального ставлення до власного здоров'я і навичок здорового способу життя. З огляду на це, важливою проблемою сьогодення є необхідність застосування соціально-педагогічних підходів у профілактиці наркотичної поведінки молоді, що буде спрямована на формування у неї «внутрішніх» перешкод та виховання особистісної стійкості до наркотичної спокуси.